

نهاد خاستگاه اسطوره‌ی گاو ماهی

محمدتقی شهبازی با همکاری

آزاده شهبازی و کوثر جلالوند

واژه‌ی «اسطوره» که جمع شکسته‌ی عربی آن به گونه‌ی «اساطیر» بیشتر به کار می‌رود، منشأ هند و اروپایی دارد. در سانسکریت «stura» به معنی داستان است که بیشتر در نوشته‌های بودایی به کار رفته است. در یونان *histora* به معنی جست‌وجو و آگاهی، در فرانسه «*histoira*»، در انگلیسی به دو صورت «*story*» به معنای حکایت، داستان و قصه‌ی تاریخی و «*history*» به معنی تاریخ، گزارش و روایت به کار می‌رود. اسطوره، داستان یا شخصیتی نمونه و معیارساز در نظر جماعتی است که داستان و سرگذشت و شخصیت را عبرت‌انگیز و آموزنده می‌دانند (ستاری، جلال، ۱۳۷۶، ص ۱). پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اسطوره نماد زندگی دوران پیش از دانش و صنعت و نشان مشخص روزگار باستان و روایتی است که از طبیعت و ذهن انسان بدوی ریشه می‌گیرد و برآمده از

رابطه‌ی دو سویه‌ی این دو است. فریز و تایلور اسطوره را حاصل تلاش انسان آغازین برای شناخت جهان می‌دانند (فرخی، باجلان، ۱۳۸۳، ص ۱۰). در فرهنگ کلاسیک آکسفورد آمده است: اسطوره عبارت است از کوشش تخیلی و پیشاعلمی برای توضیح هر پدیده‌ای، خواه واقعی و خواه خیالی، که کنجکاوی اسطوره‌ساز را برمی‌انگیزد (رستگار فسائی، ۱۳۸۳، ص ۳). بنابراین، اسطوره همیشه متضمن روایت یک خلقت است؛ یعنی می‌گوید چگونه چیزی پدید آمده و هستی خود را آغاز کرده است و در آن خدایان یک یا چند نقش اساسی دارند (منبع یاد شده، ص ۵).

مشاهدات دقیق انسان بدوی در طبیعت و اطراف خود، عامل پیدایش دانش‌ها، مهارت‌ها، تکنیک‌ها، ابزارها، افسانه‌ها و اسطوره‌ها بوده است. بسیاری از این دانش و مهارت‌ها، نظیر گیاهان دارویی و استفاده از آن‌ها پایه‌ی دانش و مهارت‌های مدرن و منطبق با اصول علمی و کاربردی و برخی نیز در حد اسطوره و افسانه باقی مانده‌اند. اسطوره‌ی «گاو ماهی» یکی از اولین اندیشه‌های زمین‌شناختی است که به استنباط و تفکر انسان‌های اولیه در خصوص حیات و آفرینش مربوط می‌شود. این تفکر زمین‌شناختی، تا قبل از کشف نظریه‌های مدرن، مبنی بر کروی بودن زمین و استقرار آن بر مدار و...، یکی از مسلط‌ترین نظریه‌ها بوده است. بر اساس این اسطوره به امر خداوند زمین بر پشت گاو و گاو نیز بر پشت ماهی و ماهی بر آب قرار گرفته است. توالی روز، شب و فصول و حتی بروز زلزله ناشی از تحرک این دو موجود است.

اما نظریه چگونه شکل گرفته است؟

انسان‌های گذشته همواره از واقعیت‌های موجود در اطراف خود الهام گرفته‌اند و فرهنگ و تمدن ساخته‌اند. به نظر نگارنده ارتباط ذهنی آن انسان‌ها با تصویر دو پدیده از جنس برف و یخ و به شکل گاو و ماهی در رأس پیشانی کوه عظیم چهل نابالغان نهاوند در سلسله جبال زاگرس و وجود رودخانه‌ای در پائین دست گاو ماهی و تأثیر این رودخانه بر حیات مادی و معنوی مردم منطقه، عامل پیدایش اسطوره‌ی گاو ماهی (گاماسی) بوده است. رودخانه‌ی گاماسیاب پرآب‌ترین رودخانه‌ی غرب کشور (از نهاوند تا کرخه) است و از کوه چهل نابالغان نهاوند که یک سنگ^۱ و نیم متر ارتفاع دارد، سرچشمه می‌گیرد.

^۱ - سنگ در کشاورزی مقیاسی است برای محاسبه‌ی آب... (لغت‌نامه‌ی دهخدا، ذیل سنگ)

گویند چهل امامزاده (چهل تن) در این کوه و جنب «گاو ماهی» دفن شده‌اند، که تا چند دهه پیش زیارتگاه خیل کثیری از مردم منطقه بوده است و دو یخچال بازمانده از دوران چهارم زمین شناختی به شکل گاو و ماهی در پیشانی این کوه قرار گرفته است.

شکل گاو ماهی از برف در بالای این کوه، بعد از آب شدن برف و یخ سطحی گسترده بر کوهستان گرو، مشاهده می‌شود و در تابستان هم پابرجاست و هرگز تمام برف گاو ماهی (یخچال‌ها) آب نمی‌شود، ولی شکل گاو وحشی و ماهی برای مدت کوتاهی از دور دست قابل رؤیت است و به مرور تغییر شکل می‌دهد. رمز و راز گاماسیاب با همین دو شکل گاو و ماهی آغاز می‌شود و جغرافی‌دانانی چون قزوینی، ابن فقیه و ابودلف و... در طول قرون و اعصار همگی از آن‌ها تحت

عنوان طلسم نام برده‌اند. ابودلف در سفرنامه‌ی خود می‌نویسد: از همدان به نهاوند می‌روید، در این شهر یک گاو و ماهی سنگی زیبا موجود است. می‌گویند این دو مجسمه یا تندیس طلسمی است که برای بعضی بیماری‌ها که در آنجا شیوع داشته، ساخته شده است (افراسیاب پور، ۱۳۸۰، ص ۱۷).

احتمالاً این مجسمه‌ها به صورت دست ساز در شهر یا دروازه‌ی شهر به صورت نماد و نگهبان وجود داشته است. تصویر گاو ماهی هم چنین در سکه‌های منطقه در دوران‌های گذشته منقوش بوده است.

اهمیت کشاورزی و دامداری و نقش آن‌ها در رکود یا شکوفایی اقتصاد جوامع باستانی، بی‌گمان آب و گیاه را به صورت دو عنصر اساسی درجه‌ی اول در آورده است. از این رو به دو پدیده‌ی یاد شده و اهمیت آن‌ها توجه خاصی شده و نیایش و جلب حمایت از خدایان نگهبان را الزامی کرده است. چنین نیایشی شامل جشن، شادی، آئین سوگواری، قربانی خونین، مراسم نذر، پیشکش هدیه به خدایان و آئین‌های دیگر می‌شده، از این رو این منطقه از هزاران سال پیش جایگاه انسان‌هایی با مذهب بوده است.

گاماسیاب یا «گاو و ماسی آب»، یعنی آب (گاو و ماسی) یا آب گاو و ماهی. گاو در زندگی باستانی، یعنی پیش از ورود آریایی‌ها به ایران و پیش از آن که یکتاپرستی جهان‌گیر شود، همواره نماد خدای کشاورزی و نگهبان کشاورزی به شمار می‌آمده و ماهی (ماسی) نیز خدای آب و نگهبان آب بوده است. این اسطوره‌ی مرکب (گاو و ماهی)، بر اساس مطالعات باستان‌شناسی و اسطوره‌شناسی در کوه‌های زاگرس،

به‌ویژه نواحی غرب ایران و بین‌النهرین و حتی ایتالیا، مورد ستایش واقع شده و بر زندگی مردم تأثیر گذار بوده است (افراسیاب‌پور، ۱۳۸۰، ص ۵).

انعکاس گاو ماهی در اسطوره‌های ایرانی و اسلامی نیز نشان از ادامه‌ی حیات این اسطوره در اساطیر دانشمندان ایرانی و مسلمان، تا قبل از پیدایش نظرات علمی زمین‌شناختی جدید دارد. در دایرة المعارف فارسی می‌خوانیم «گاو ماهی» یعنی گاو و ماهی‌ای که از زمین بر روی آن‌ها قرار دارد... خداوند این گاو را پیوسته روزی می‌رساند که نجنبند تا آن‌گاه که زلزله‌ی روز قیامت بر خیزد (همان، ص ۱۶). در اساطیر دیگر می‌خوانیم که زمین بر پشت گاو است و گاو نیز بر پشت ماهی و ماهی بر آب، چنان که فردوسی می‌گوید:

ز زخم سُمش گاو ماهی ستوه
یا فرخی می‌گوید:

گر تو زمین را ز نوک نیزه بخاری
یا نظامی می‌سراید:

عقاب خویش را در پویه پرداد
و در مجلس سعدی می‌خوانیم:

و اگر بر زمین نگریستی تا پشت گاو ماهی ملاحظه کردی.

و دهخدا می‌نویسد:

تا گاو ماهی تا آن سوی زمین، شمشیر علی به روز خندق از عمرو گذر کرد و

زمین را بشکافت و به گاو و ماهی رسید (همان، ص ۱۷).

اگرچه اسطوره‌ی گاو ماهی با ظهور اندیشه‌های جدید زمین شناختی کم رنگ شده ولی پرداختن مجدد به این مقوله از چند لحاظ حایز اهمیت است:

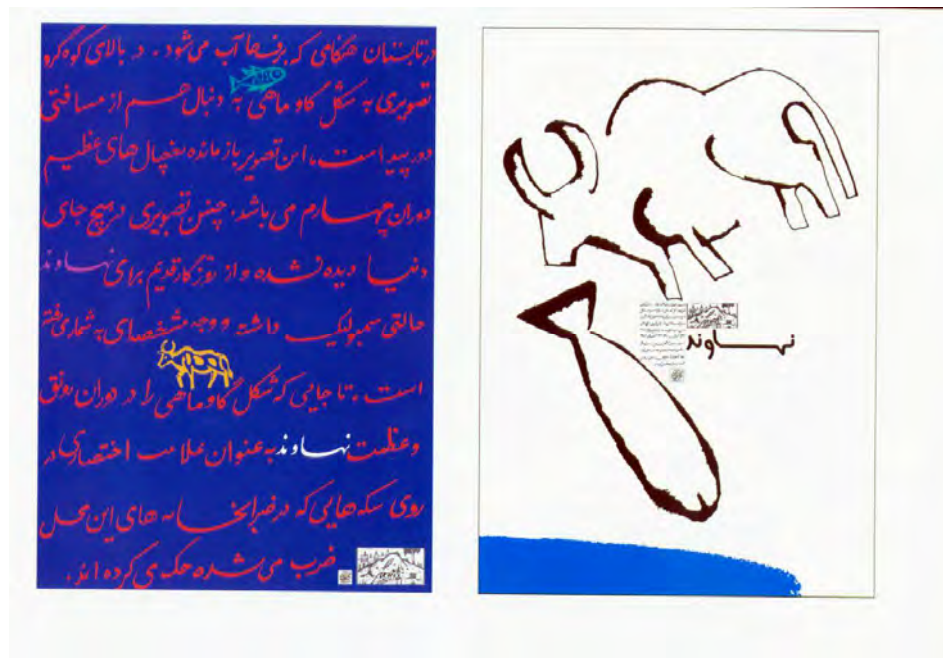
۱- اگر قرار باشد تاریخ نهاوند به عنوان یکی از شهرهای باستانی و تاریخی ایران و یکی از کانون‌های سه‌گانه‌ی تاریخ ایران زمین به رشته‌ی تحریر درآید، آشنایی با اساطیر منطقه و تأثیر آن اساطیر بر زندگی و رفتار مردم از قبل از تاریخ تاکنون ضروری است و این مقاله مقدمه‌ای برای همین منظور است.

۲- بررسی زندگی مردم منطقه در قرن‌های گذشته بیانگر آن است که آن‌ها به‌واسطه‌ی اعتقادات خود برای این آب (گاماسیاب) ارزش قائل بودند و برای پاک نگه‌داشتن و آلوده نشدن آن به هر کاری که لازم بوده اقدام کرده‌اند. این آب تا چند دهه‌ی قبل، پس از طی کیلومترها، همچنان تمیز و قابل شرب بود. از این رو لازم است ما نیز به این نعمت خدا دادی ارج نهیم و به دوران تمیز و پاک نگه‌داشتن آب گاماسیاب برگردیم.

۳- مطالعه در احوال اسطوره و رمز و راز یافته‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که این منطقه از قبل از تاریخ مهد زندگی انسان‌های با فرهنگ و با مذهب بوده است. خلق گاو ماهی بر روی کوه چهل نابالغان و هم‌جواری آن با چهل مقبره که تا چند سال گذشته به عنوان امامزاده مورد زیارت قرار می‌گرفته و هم‌سویی گاو ماهی با جهت کعبه، قبله‌گاه مسلمین از دوران چهارم زمین شناختی تاکنون، که طی قرن‌های گذشته پرستشگاه و زیارتگاه انسان‌های با مذهب بوده، از رمز و رازهای قابل مطالعه‌ی این پدیده است.

- ۴- ارتباط ذهنی انسان با طبیعت و اسطوره‌سازی از این دو تصویر در پیشانی عظیم کوه گرو نشانگر وجود انسان‌های متفکر و کار آفرین در این منطقه بوده است.
- ۵- گذشته‌ی تاریخی و باستانی جزئی از هویت فرهنگی هر منطقه را تشکیل می‌دهد. در کشورها و مناطقی که فاقد چنین بستر تاریخی و باستانی هستند به اسطوره‌سازی از انسان می‌پردازند و این در حالی است که نهادی یکی از اسطوره‌های آفرینش را، آن هم به صورت مجسم، در خود جای داده است.
- ۶- با توجه به این که گاو و ماهی در ایام خاصی خود را به خوبی و فقط در همین جا نشان می‌دهد (اردیبهشت تا خرداد هر سال) و برف‌های گسترده شده بر ارتفاعات گرو در همین ایام ذوب می‌شوند، بهترین زمان برای برپایی همایش‌های سالانه‌ی اسطوره‌شناسی این شهرستان و جذب گردشگران، اسطوره‌شناسان و محققان داخلی و خارجی به این منطقه همین ایام است.
- ۷- هر منطقه سعی می‌کند برای معرفی خود سمبل و نماد خاصی انتخاب کند، نهادی هم می‌تواند تندیس گاو ماهی را به نشانه‌ی یکی از اولین نظریه‌های زمین‌شناختی در دنیا، برای خود انتخاب نماید.

این مطالعه مقدمه‌ای برای شناسایی یکی از رموز و رازهای رودخانه‌ی گاماسیاب بود که به مطالعه و گسترش بیشتری نیاز دارد. امیدواریم در حد ضرورت حق مطلب ادا شده باشد.

دو پوستر با موضوع گاو ماهی نهانند (طراح مهدی سیفی)

فهرست منابع و مآخذ

۱- افراسیاب پور، علی اکبر، تماشای جان (ایران شناسی - نهانند پژوهشی)، انتشارات عابد،

۱۳۸۰

۲- رستگار فسائی، منصور، پیکر گردانی در اساطیر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

فرهنگی، ۱۳۸۳

۳- ستاری، جلال، چهار سیمای اسطوره‌ای، نشر مرکز، تهران، ۱۳۷۶

۴- فرخی، باجلان، شناخت اساطیر ایران، انتشارات اساطیر، ۱۳۸۳